

Janez Cvirn

Med nacionalizmom in nacionalno koekstitenco

Pieter M. Judson, *Guardians of the Nation. Activists on the Language Frontiers of Imperial Austria*, Cambridge, Mass./London, Harvard University Press, 2007, 313 strani.

Ameriški zgodovinar Pieter M. Judson, profesor na Swarthmore College v Pennsylvaniji in urednik ugledne revije *Austrian History Yearbook*, se je v zadnjih 15 letih uveljavil kot eden izmed najboljših poznavalcev nacionalne problematike v Habsburški monarhiji. Od leta 1996, ko je izšla njegova odmevna knjiga *Exclusive Revolutionaries*, v kateri je na inovativen način tematiziral zgodovino nemškega liberalizma v Avstriji,¹ je izdal več pomembnih razprav in knjig, ki se dotikajo politične zgodovine in nacionalnega vprašanja v monarhiji. Med njimi sta vsekakor najpomembnejši *Wien brennt* (1998) o revoluciji 1848 na Dunaju in njeni liberalni dediščini² ter (v soredništvu z Maršo L. Rozenblit) zbornik *Constructing Nationalities in East Central Europe* (2005),³ ki opozarja, da je bil potek nacionalizacije množic v Habsburški monarhiji nadvse kompleksen, večdimenzionalen, protisloven in manj uspešen proces kot smo menili doslej. Njegova zadnja knjiga *Guardians of the Nation* (zanjo je dobil prestižno nagrado Barbare Jelavich za leto 2007) pomeni nekakšno nadaljevanje prej omenjenega zbornika. V njej poskuša Judson poiskati odgovor na vprašanje, na kakšen način in s kakšnim uspehom je moderni nacionalizem uspel »nacionalizirati« pretežno kmečko prebivalstvo na »jezikovnih mejah«, torej na območjih, ki so ob koncu 19. stoletja postala prizorišče spopada različnih nacionalizmov.

V nasprotju s podobo, ki so jo ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja vsiljevali nacionalisti, češ da na »jezikovnih mejah« divja vsakodnevna vojna, veliko pomembnejša od spopadov v parlamentu, je Judson prepričan, da so bila prav ruralna območja ob »jezikovnih mejah« (v analizi upošteva območje Češkega gozda/Šumave na južnem Češkem, južne Štajerske in zgolj s parimi omembami južne Tirolske) tista območja, kjer se je med pretežno dvojezičnim prebivalstvom nacionalizem le počasi prijemal – in to kljub velikim naporom nacionalističnih aktivistov in različnih »obrambnih« organizacij, da bi nacionalizirale množice.

¹ Pieter M. Judson, *Exclusive Revolutionaries. Liberal Politics, Social Experience, and National Identity in the Austrian Empire, 1848–1914*, Michigan 1996.

² Pieter M. Judson, *Wien brennt!: Die Revolution von 1848 und ihre liberale Erbe*, Wien–Köln–Weimar 1998.

³ *Constructing Nationalities in East Central Europe*, ur. Pieter M. Judson in Marsha L. Rozenblit, New York–Oxford 2005.

Na območjih, ki jih je nacionalizem definiral kot »mejna«, so bili ljudje po njegovem izrazito dvojezični in nikakor ne zavezani le eni nacionalni opciji. Njihove identitete po Judsonovem mnenju ni mogoče kategorizirati zgolj po nacionalnem ključu. (Pred)nacionalna koeksistenca naj bi se kazala na različnih nivojih. Tako na Češkem kot na Štajerskem naj bi v ruralnih »obmejnih področjih« že od nekdaj obstajala tradicija »izmenjave otrok« – »Kindertausch«, češki in slovenski starši naj bi svoje otroke radi pošiljali v nemške šole, saj naj bi se dobro zavedali pomena znanja nemškega jezika za prihodnost svojih otrok, mešane poroke naj bi bile nekaj povsem običajnega. Med vaščani, ki so v domačem okolju govorili različne jezike, naj ne bi bilo nobenih napetosti. Ljudje ob jezikovni meji sami sebe niso identificirali z nobenim ali pa z obema narodom. Niso se imeli za »mejaše« in območja, na katerem so živeli, niso dojemali kot obmejnega. »Jezikovna meja« je po Judsonu torej v prvi vrsti ideološki konstrukt nacionalistov, saj da v realnosti ni obstajala.

Jedro knjige Judson posveti dokazovanju svoje teze. Dvojezičnosti, indiferečnosti do nacionalizma in nacionalno oportunističnega obnašanja nista mogla uničiti niti proces modernizacije, ki je spreminjal tradicionalne gospodarske, politične in socialne strukture ruralnega okolja, niti nacionalistični aktivizem, ki je od osemdesetih let 19. stoletja dalje vse bolj usmerjal svoje delovanje na domnevno nacionalno ogrožena območja na jezikovni meji. S pomočjo različnih »narodno-obrambnih« društev (Judson v glavnem prikazuje le delovanje nemških organizacij Deutscher Schulverein, Südmark, Böhmerwaldbund in obrobno Tiroler Volksbund) naj bi (nemški) nacionalizem poskušal prebivalstvo »nacionalizirati« z različnimi strategijami, od ustanavljanja lokalnih »manjšinskih« šol, s pomočjo projektov (gospodarske) modernizacije, z vzpostavitvijo lokalne nacionalistične turistične industrije (starodavne pasijonske igre v Hořicah na Češkem so dobile nemški predznak) in celo z načrtnim naseljevanjem nemških kolonistov na območju Šentilja in v Slovenskih goricah, kar je po letu 1906 izvajala Südmarka z namenom, da poveže sklenjeno nemško območje z Mariborom. Toda nacionalistični aktivisti, samozvani »čuvaji naroda«, ki so šele konceptualizirali obravnavana območja kot »jezikovne meje« in jim dali značaj prvih bojnih črt v nacionalnem spopadu, so po Judsonovem mnenju naleteli na močan in nepričakovan odpor lokalnega prebivalstva, zaradi česar so vedno znova ugotavljali, da njihovi sonarodnjaki ob meji nimajo prave narodne zavesti. Nacionalisti so svoje ideje najprej uspeli »prodati« ljudem, ki so se v tradicionalnem kmečkem okolju pojavili hkrati s procesom modernizacije in industrializacije, uradnikom, učiteljem, poštarjem, železničarjem in lokalnim intelektualcem, ki so postali izhodišče nadaljnje nacionalizacije kmečkega prebivalstva. Toda po Judsonovem mnenju večinsko kmečko prebivalstvo za njihove ideje ni bilo najbolj dovzetno. Za življenjski svet podeželskih »mejašev« naj bi bilo že od nekdaj značilno mirno sobivanje v kompleksnem socialnem okolju, ne pa nacionalizem in nacionalistična gesla, do katerih so bili prebivalci na moč previdni. Nacionalistom in nacionalističnim organizacijam je do prve svetovne vojne sicer uspelo nacionalizirati percepcijo »jezikovne meje«, ni jim pa uspelo nacionalizirati prebivalcev tamkajšnjih območij.

V tem kontekstu se je Judson še posebej potrudil dokazati (na primerih z območja Šumave), da tudi različni »nacionalni ekscesi«, o kateri je z dramatičnim besednjakom pisalo tedanje nacionalistično časopisje, niso bili drugega kot navadni socialni konflikti na vasi, kakršni so obstajali že od nekdaj, ki pa jim je nacionalizem poskušal nadeti nacionalistični pomen. Toda nacionalistični aktivisti, ki so poskušali ruralne socialne konflikte spreminjati v nacionalne, zato da bi z njihovo pomočjo nacionalizirali ljudi, po njegovem mnenju niso imeli prevelikega uspeha. Za večino kmečkega prebivalstva naj bi bila še naprej značilna nacionalno oportunistično obnašanje in nacionalni indiferentizem, kar naj bi lepo dokazovalo tudi nenehno spreminjanje razmerij med občevalnimi jeziki, ki so jih od leta 1880 ugotavljala avstrijska ljudska štetja.

V časih, ko je že samo pisanje o nacionalnih konfliktih v preteklosti lahko označeno za nacionalistično, je Judsonova knjiga naletela na izjemen odmev. Tako izseki iz recenzij uglednih ameriških zgodovinarjev, s katerimi je opremljena knjiga, kot naknadne recenzije v periodičnih publikacijah brez izjeme ugotavljajo, da gre za briljantno, lucidno, osvežujočo, originalno in prelomno knjigo, ki prinaša povsem nov pogled na raziskovanje nacionalizma v Habsburški monarhiji na prelomu 19. v 20. stoletje. Večina recenzentov pritrjuje Judsonovi želji, da bi monarhijo odrešil bremena »zgodovinske patologije« in pokazal, da ni bila le prostor najrazličnejših nacionalnih spopadov, ampak tudi prostor sožitja različnih narodov in narodičev. Z marsikatero laskavo oceno se lahko strinjamo. Knjiga je v resnici napisana berljivo in tudi avtorjev osnovni namen, usmeriti pozornost z nacionalnih konfliktov in konfliktnih situacij v sfero normalne nacionalne koeksistence, je upravičen in smiseln. Toda na drugi strani je v knjigi (vsaj na mestih, ki govorijo o Spodnji Štajerski) vse preveč dvomljivih interpretativnih postopkov, ki pred temeljno Judsonovo tezo postavljajo velik vprašaj.

Zdi se, da tiči glavni vzrok težav in tudi napačnih sklepov v preveč ohlapnem definiranju pojmov, s katerimi operira, še zlasti v definiciji pojmov jezikovne meje in nacionalnega indiferentizma, ki sta ključna za njegovo tezo.

Judsonova definicija jezikovne meje kot prostora dvojezičnosti je po mojem mnenju sporna najmanj v dveh ozirih. Najprej zaradi tega, ker tako definirane jezikovne meje ne poskuša natančneje prostorsko opredeliti. Nobenega dvoma ni, da je bil v conah jezikovnih stikov prisoten fenomen dvojezičnosti, toda za jezikovno mejo (=območje dvojezičnosti) razglašati celotno »južno Štajersko« je vendarle napačno. (Kaj takšnega niso trdili niti nemški nacionalisti v času povojnega barantanja za meje.)⁴ Če bi se Judson v skladu z lastno definicijo jezikovne meje vprašal, v kolikšni meri je bilo ruralno prebivalstvo Spodnje Štajerske v resnici

⁴ Celo v brošuri *Das steirische Draugebiet* (Flugblätter für Deutschösterreichs Recht Nr. 25, Wien 1919), ki dokazuje upravičenost zahtev po priključitvi štajerskega Podravja Avstriji, je Hans Pirchegger jasno razlikoval večinsko nemška mesta in trge, mešana območja v štajerskem Podravju in večinsko slovenska območja v Posavinju in Posavju. Cona »starker deutsch-slowenische Mischungen« naj bi se raztezala vzdolž železnice od Špilja do Maribora in Pragerskega ter na drugi strani ob Dravi in državni cesti od Maribora do Dravograda. Tu naj bi kmetje – enako kot na Koroškem – govorili »Windische« (»ein slowenisch-deutscher Mischdialekt«), medtem ko naj bi večinsko slovensko prebivalstvo na savinjsko-savskem območju govorilo »kruinerische«.

dvojezično, bi moral jezikovno mejo geografsko zagotovo precej zožiti.⁵ Da velika večina kmečkega prebivalstva na Spodnjem Štajerskem ni razumela nemško, so se dobro zavedali tudi nemški liberalci in nacionalci, saj so se bili na kmeta že od samega začetka prisiljeni obračati v slovenskem jeziku. Ptujski župan Josef Ornig je leta 1900 na obtožbe vsenemškega poslanca Karla Hermanna Wolfa, češ da je nacionalno mlačen, ker da tiska reklamne letake v slovenščini, povsem nedvoumno odgovoril, da kmečko prebivalstvo nemščine ne razume.⁶ O kakšni splošni dvojezičnosti kmečkega prebivalstva na Spodnjem Štajerskem težko govorimo. (Tu bi se veljalo tudi vprašati, za kakšno dvojezičnost v kvalitativnem smislu je šlo?) Celo v Šentilju, ki je v desetletju pred prvo svetovno vojno postal točka frontalnega spopada med nemškim in slovenskim nacionalizmom, vsi niso bilo dvojezični. Le zakaj bi potem leta 1890 občinska odbornika Jungfeld in Schweigler, ki sta se podpisala pod spomenico občine Šentilj lavantinskemu škofu za uvedbo nemških pridig (enkrat mesečno) v šentiljski cerkvi, svoj podpis argumentirala z izjavo, češ da želita, da bi se njuni slovenski viničarji naučili nemščine?⁷

Toda Judsonov pojem jezikovne meje je sporen tudi v drugem oziru. S trditvijo, da je jezikovna meja vse do osemdesetih let 19. stoletja, ko se jo je »polastil« nacionalizem, kot pojem obstajala samo v raziskavah etnografov, geografov in jezikoslovcev, gre Judson mimo dejstva, da je imel ta pojem na Štajerskem povsem konkretno narodno-politično vsebino že vse od leta 1848. Takrat je namreč provizorični štajerski deželni zbor soglasno sklenil, naj meja predvidenega spodnještajerskega (»slovenskega«) okrožja, v okviru katerega naj bi zagotovili nacionalno avtonomijo štajerskih Slovencev, dosledno poteka po jezikovni meji. V razpravah provizoričnega deželnega zbora so pojem jezikovna meja uporabljali kot sinonim za narodno mejo. Ta sklep je upošteval notranji minister Alexander Bach v svoji reorganizaciji uprave in sodstva (1849), tako da se je pri oblikovanju mariborskega okrožja naslonil na neke bolj ali manj realne jezikovne razmere na terenu. (Ni brez pomena, da se njegova zamejitev v veliki meri sklada z razmejitvijo v Kozlerjevem zemljevidu, ki jo je vrisal dober poznavalec razmer na Štajerskem Jožef Muršec). Kasneje so to »mejo« upoštevali tudi pri razmejitvi lavantinske in graške škofije.⁸ Vse to kaže, da je vsej domnevni dvojezičnosti in jezikovni prehodnosti navkljub že sredi 19. stoletja obstajalo dokaj jasno vedenje o tem, kje se končuje slovensko in začenja nemško govoreče območje in da torej jezikovne meje vendarle ne gre poenostavljeno razglašati le za ideološki konstrukt nacionalistov. Seveda pa je res, da primarno slovensko govoreče prebivalstvo južno od začrtane jezikovne meje v procesu nacionalnega oblikovanja iz najrazličnejših razlogov ni

⁵ Tudi trditev o dvojezičnosti južne Češke je bolj ali manj pavšalna. Če bi v resnici šlo za dvojezično območje, potem Nemci ne bi imeli razlogov za tako radikalno reakcijo na Badenijske jezikovne naredbe za Češko leta 1897.

⁶ *Pettauer Zeitung*, 6. 5. 1900.

⁷ Jan Šedivý, *Borba za šentiljsko trdnjavo*, v: *Kronika*, letnik 17, 1969/2, str. 92–93.

⁸ Prim.: Sergij Vilfan, *Organizacija sodišč leta 1849 in narodnostne meje (zlasti na Štajerskem in Koroškem)*, v: *ZČ* 42, 1988/2, str. 165–188; Bogo Grafenauer, *Etnična vprašanja ob preureditvi lavantinske škofije na Štajerskem*, v: *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 1, Ljubljana 1979, str. 107–136.

avtomatsko prevzelo slovenske nacionalne identitete, kot so pričakovali slovenski nacionalisti.

Judsonovi ugotovitvi, da je bila v conah jezikovnih stikov, za katere je bila značilna dvojezičnost, nacionalna pripadnost prebivalstva v resnici izrazito kontingentna in fleksibilna (»vsakodnevni plebiscit«), ne gre oporekati, čeprav bi se veljalo vprašati, zakaj Judson dvojezičnost in nacionalno kontingentnost vztrajno dokazuje le na območju južno od leta 1848/49 definirane jezikovne meje? Precej pomislekov pa je mogoče izraziti tudi proti determinističnem povezovanju dvojezičnosti in nacionalnega diferentizma, s pomočjo katerega skozi knjigo venomer dokazuje svojo osnovno tezo. Dvojezičnost sama po sebi ni pomenila tudi nacionalnega indiferentizma, čeprav je lahko k njemu prispevala.⁹

Na tem mestu pa nastopi nov problem. Judson namreč s pojmom nacionalni indiferentizem označuje pojave, ki se po svojem notranjem bistvu vendarle precej razlikujejo. Največkrat ga uporablja kot oznako za ravnanje, ki se ni pokoravalo radikalnim zahtevam nacionalistov po nacionalni transparentnost oz. po totalni nacionalni razmejitvi, v smislu nacionalno oportunističnega obnašanja. Nacionalno indiferentni so mu ljudje, ki niso upoštevali zapovedi nacionalistov, naj ne pošiljajo svojih otrok v nemške (slovenske) šole, naj se ne poročajo z Nemkami (Slovenkami), naj ob ljudskih štetjih vedno navedejo slovenščino oz. nemščino kot občevalni jezik, naj na volitvah vedno volijo za slovenske (nemške) stranke, naj Südmarki (ne) prodajajo svoje zemlje, naj kupujejo blago le pri trgovcih lastnega naroda, skratka ljudje, ki jih je nacionalistična retorika označevala za nacionalno mlačne, dvoživke, renegate, nemškutarje in podobno. Toda nemalokrat daje pojmu nacionalni indiferentizem tudi veliko ožjo vsebino. Na eni strani z njim označuje zavestno in načelno zavračanje nacionalizma kot takega, na drugi pa ga ima za dokaz obstoja bodisi prednacionalnih (deželna zavest) bodisi nadnacionalnih identitet, ki niso bile zavezane nobenemu narodu ali so bile zavezane obema hkrati.

Obstoj nacionalnega diferentizma v širšem pomenu besede ni sporen, saj skrajnih nacionalističnih pozivov po totalni nacionalni razmejitvi v duhu gesel »Svoji k svojim« in »Hie Deutsche – hie Slowenen« v realnem življenju na podeželju res ni bilo mogoče upoštevati. Veliko bolj vprašljiv pa je obstoj domnevnega nacionalnega indiferentizma v ožjem smislu. Judson ga dokazuje zgolj posredno (neupoštevanje nacionalističnih zapovedi se mu očitno zdi dovolj logičen dokaz za obstoj identitet, ki jih ni mogoče kategorizirati z nacionalnimi pojmi), pri čemer kar nekako spregleda, da so si v času nacionalizma takšno pozicijo lahko privoščili le redki, ekonomsko neodvisni posamezniki.

Ob tako nejasnem definiranju vsebin temeljnih pojmov se postavi upravičeno vprašanje: ali je nacionalni indiferentizem v smislu nepokorovanja zapovedim

⁹ Naj na tem mestu navedemo le en primer. Anton Šantel, po rodu iz Lučan (Leutschach), je imel po prihodu na mariborsko gimnazijo (1856) izjemne težave z učenjem slovenščine, saj je predtem obiskoval nemško ljudsko šolo, kljub temu pa je že kot gimnazijec imel precej jasno nacionalno zavest: »Bilo mi je torej veliko lažje govoriti nemški, ker sem ta jezik popolnoma obvladal. Nikakor pa nisem bil zato nemškutarskega mišljenja; silno sem želel, da bi slovenska stvar napredovala, in silno me je veselilo, ako sem zvedel o kakem človeku, ki sem ga imel za Nemca, da je Slovenec«. Anton Šantel, v: Srce in oko, XIV., september 1990, str. 538.

nacionalistov res mogoče interpretirati kot dokaz neuspeha nacionalizma, da bi nacionaliziral kmečko prebivalstvo ob meji in kot izraz obstoja identitet, ki jih ni mogoče kategorizirati po nacionalnem ključu? Po mojem mnenju že na načelni ravni težko, saj opisani nacionalni indiferentizem ni nujno pomenil pomanjkanja zavesti o pripadnosti narodu. (Narodne zavesti pač nimajo samo radikalni nacionalisti).¹⁰ Ali sta bila Ivan Hribar in Ivan Tavčar, ki so ju po sklenitvi pakta med Narodno napredno stranko in nemškimi ustavoverci v kranjskem deželnem zboru v katoliškem taboru večkrat označili za »nemčurja v slovenski koži«,¹¹ res renegata? Ali je bil Mihajlo Rostohar res narodni odpadnik, ker se je poročil z Nemko? Ali je bil slovenski kmet v Šentilju, ki se je vdal mamljivji ponudbi Südmarkinih aktivistov in prodal kos svoje zemlje za nadpovprečno ceno, brez nacionalne zavesti?¹² Nikakor ne! Judsonovo nacionalno indiferentno obnašanje se bolj kot odpor do nacionalizma kaže kot navaden pragmatizem, ki se v vsakdanjih situacijah ne ozira na neživljenjska nacionalistična gesla – tudi za ceno tveganja nacionalne stigmatizacije. Če pa se vprašamo po konkretnih vzrokih takšnega nacionalno oportunističnega obnašanja, potem lahko pod Judsonovo tezo postavimo še večji vprašaj. Judson namreč vse pojavne oblike nacionalnega indiferentizma meče v isti koš. Po mojem mnenju bi moral opozoriti vsaj na razlike med spontanimi in prisiljenimi »kršitvami« nacionalističnega kodeksa. Kot tedanjim nacionalistom mu velja za enako nacionalno indiferentnega Slovenec, ki se iz ljubezni (in zaradi dote) poroči z Nemko (in obratno), kot slovenski volilni upravičenec, ki zaradi ekonomske odvisnosti od lokalnega nemškega veljaka na občinskih volitvah, ki so javne, glasuje za nemško stranko. Takšno stališče pa je po mojem mnenju vendarle nekoliko enostransko, še zlasti zato, ker je iz številnih virov mogoče sklepati, da je bilo prisiljenega nacionalnega indiferentizma (oportunizma) veliko več kot spontanega. In prav prisiljeni nacionalni indiferentizem, ki ni nič drugega kot stranski produkt nacionalističnega spopada, jasno kaže, da stoji Judsonova teza o neuspehu nacionalizma na precej majavih nogah.¹³ Če bi parafrazirali njegovo tezo, češ da nacionalisti niso uspeli nacionalizirati obmejnega prebivalstva, so pa uspeli nacionalizirati percepcijo jezikovne meje, potem bi lahko rekli, da so nacionalisti tudi s pomočjo označevanja dotlej običajnega nacionalno indiferentnega (pragmatičnega) obnašanja za narodno škodljivega v veliki meri uspeli nacionalizirati obmejno prebivalstvo.

Kako neprepričljivo Judson interpretira posamezne pojave »nacionalnega indiferentizma« in odpora do nacionalizma na Spodnjem Štajerskem, lahko pokažemo na več primerih, ki jih navaja.

¹⁰ Ker Judson v svojem delu ni jasno definiral razlike med nacionalno identiteto in nacionalizmom, s pojmom nacionalna identiteta velikokrat označuje tisto, kar bi lahko označili s pojmom »nacionalistična identiteta«.

¹¹ Slovenec, 30. 5. 1899.

¹² In če malce aktualiziramo: ali Slovenci, ki vsako leto letujejo na Hrvaškem, res niso pravi Slovenci, ker ne upoštevajo pozivov nestrpnih politikov po bojkotu hrvaške obale?

¹³ Še več. Glede na to, da v svojih pogledih na nacionalizem in narod izhaja iz stališč konstruktivistov, je njegova temeljna teza, da je imel nacionalizem pri nacionalizaciji kmečkega prebivalstva na »jezikovnih mejah« zgolj diskurzivni uspeh, ne pa tudi dejanskega, popolnoma nesmiselna.

Ko npr. v izveštijih Schulvereina navedeno poročilo iz leta 1911 o nasprotovanju domnevno »nemških kmetov« v Ceršaku, da bi v kraju ustanovili šulferajnsko nemško šolo, razume kot potrditev svoje teze o nacionalnem indiferentizmu lokalnega »dvojezičnega« prebivalstva, pri tem začuda spregleda, da so ti domnevno »nemški kmetje« pobudo za gradnjo nemške šole zavrnil z jasno obrazložitvijo, da so Slovenci (Windische). Njihov odpor torej ni izviral iz morebitne nacionalne indiferentnosti, ampak nasprotno iz povsem jasno formulirane nacionalne zavesti, ki je šulferajnski penetraciji v večinsko slovensko okolje nasprotovala.

Še bolj neprepričljivo Judson obravnava nacionalne razmere v Šentilju, ki je na prelomu stoletja postal žarišče frontalnega spopada med slovenskim in nemškim nacionalizmom. Judson vidi potrditev svoje teze o nacionalni indiferentnem obnašanju že v gibanju razmerij med nemškimi in slovenskim občevalnim jezikom v letih 1880–1910, še zlasti pa v dejstvu, da se je pri zadnjem štetju leta 1910 delež nemškega občevalnega jezika opazno znižal – kljub temu, da je Südmarka po letu 1906 v Šentilju naselila veliko nemških priseljencev in da je na na občinskih volitvah leta 1910 zmagala nemška stranka (sic!), ki da je imela v rokah zadnji popis prebivalstva. V porastu slovenskega občevalnega jezika vidi dokaz, da so bili tudi nemški (pretežno protestantski) kolonisti nezanesljivi, saj naj bi se v nasprotju s cilji Südmarke nenavadno hitro asimilirali v slovensko (katoliško) okolje. Toda takšna interpretacija gibanja občevalnega jezika v Šentilju je po mojem mnenju napačna. Podatke o gibanju občevalnega jezika v Šentilju je namreč mogoče veliko bolj prepričljivo interpretirati v nasprotnem smislu: da je nemška nacionalistična penetracija na »jezikovno mejo« na slovenski strani sprožila obrambno reakcijo, ki se je kmalu pokazala v okrepljeni nacionalni zavesti večinskega slovenskega prebivalstva – in ta zavest je prišla do izraza tudi pri popisih prebivalstva.

Pri prvem štetju leta 1880, ko so v občini Šentilj našteali 57% prebivalcev s slovenskim in 43% z nemškim občevalnim jezikom, sicer ni bilo zaznati nacionalistične agitacije, toda znano je, da je popisovalec August Krumhholz ljudi spraševal: »Ali govorite nemško?« in ob pritrtilnem odgovoru v rubriko občevalni jezik zapisal nemščino.¹⁴ Tudi pri štetju 1890 so nemški nacionalistični aktivisti poskušali vplivati na rezultat štetja, da bi lahko tudi s težo števil dokazali svoj napredek. (Delež

¹⁴ Rezultate ljudskega štetja iz leta 1880 je spomladi 1890 »izkoristila« nemška večina v občinskem odboru občine Šentilj z nacionalističnim županom Egonom von Pistorjem na čelu, da je na novega lavantinskega škofa Napatnika naslovil spomenico z zahtevo po nemških pridigah v šentiljski cerkvi (vsaj) enkrat mesečno. V tipični maniri tedanjih nacionalistov je podatke o občevalnem jeziku poskušala predstaviti kot dokaz neke realne nacionalne strukture. Na zahtevo škofa Napatnika je moral šentiljski župnik Matija Kelemina pripraviti ekspertizo o narodnostnih razmerah v šentiljski župniji in sosednjih župnijah graške škofije. Njegove ugotovitve so pokazale, da so podatki o občevalnem jeziku, ki jih je v dokaz realne nacionalne strukture navajala občinskega spomenica, daleč od dejanskih nacionalnih razmer ob meji. Občinski odbori v Ceršaku, Cirknici, Dobrenju in Selnici ob Muri so povsem natančno ugotovili v Ceršaku 25 Nemcev, v Cirknici 15 Nemcev, v Dobrenju nobenega, v Selnici pa 26 Nemcev. Medtem ko je spomenica občinskega odbora navajala, da je v občini Šentilj 337 Nemcev, so jih slovenski občinski odborniki našteali le 103. Če naj bi bilo po rezultatih ljudskega štetja iz leta 1880 v šentiljski župniji 517 ali 17,6% Nemcev, jih je ekspertiza za škofa Napatnika naštel le 169 ali 5,5%. Prim.: Jan Šedivý, Borba za šentiljsko trdnjavo, v: Kronika, letnik 17, 1969/2, str. 92–93.

nemškega občevalnega jezika je narasel na 49%). Ker sta spomenica občinskega odbora škofu Napotniku in mahinacije pri štetju 1890 v slovenski javnosti sprožili hudo kri, se je slovenska stran na popisa 1900 in 1910 pripravila in ljudem uspešno dopovedala, naj pri rubriki občevalni jezik navajajo materni jezik (slovenščino). Že rezultati ljudskega štetja leta 1900 kažejo, da je bila agitacija slovenske strani več kot uspešna, saj je delež ljudi s slovenskim občevalnim narasel na 71% – ne glede na to, da so imeli v občinskem odboru večino Nemci. Pri zadnjem popisu 1910 pa je delež slovenskega občevalnega jezika v Šentilju (kljub novim nemškim priseljencem) narasel na 84%. Rezultat štetja je nedvomno potrjeval trend politične krepitve slovenstva v občini, ki se je kazal tudi v zmagi slovenske stranke na občinskih volitvah 1903, 1906 in (v manj izraziti obliki) 1910.¹⁵

Ta in tudi drugi primeri, ki jih navaja (npr. ekscesi ob poskusu ustanovitve podružnice šulferajna v Šentjurju leta 1884), bolj dokazujejo, da nacionalistični vdor na območje »jezikovne meje« na Štajerskem le ni bil tako neuspešen, kot poskuša sugerirati skozi celotno knjigo. Nasprotno. Sistematična in povsem odkrita prizadevanja nemških »obrambnih« organizacij, da preko območja z večinskim slovenskim prebivalstvom povežejo sklenjeno nemško jezikovno ozemlje z Mariborom, so nujno sprožila obrambno reakcijo na slovenski strani. Če so ob ustanavljanju prvih šulferajnskih šol v osemdesetih letih slovenski politiki zgolj protestirali in opozarjali na nemoralnost nemškega početja,¹⁶ so se od konca 19. stoletja začeli zoperstavljati z enakimi metodami. V razmerah intenzivnega spopada nemških in slovenskih nacionalistov za dušo vsakega posameznika je ostalo le malo prostora za nacionalno indiferentnost v ožjem smislu (nacionalno neopredeljenost), ki je bila v resnici značilna še v šestdesetih in sedemdesetih letih. Tudi nacionalni indiferentizem v širšem smislu je postajal vedno težji.

Dogajanje pred in med občinskimi volitvami v Šentilju leta 1910, ki sem jih pred 15 leti analiziral na podlagi zaupnega gradiva slovenskega Spodnještajerskega narodnega sveta, skorajda ne dopušča drugega kot sklep, da je bilo življenje v

¹⁵ Podatki, ki jih Judson navaja o občinskih volitvah v Šentilju, so žal napačni. Judson govori, da so Slovenci prvič zmagali na občinskih volitvah leta 1905, čeprav v tem letu volitev sploh ni bilo. Slovenska stranka je po petnajstih letih nemške prevlade občinski odbor osvojila že na občinskih volitvah avgusta 1903, ko je zmagala v prvem in tretjem volilnem razredu. Volilno zmago je ponovila na občinskih volitvah leta 1906, medtem ko je bil rezultat volitev 1910 neodločen. (Judson napačno navaja, da so zmagali Nemci). Slovenci so znova osvojili tretji in Nemci prvi volilni razred. V drugem volilnem razredu sta dobila večino dva slovenska kandidata, druga dva pa sta prišla v žreb z nemškima kandidatom in propadla. Zaradi enakega števila nemških in slovenskih odbornikov (6 proti 6) je – po treh neodločenih glasovanjih – tudi o županu odločil žreb; tokrat je bila sreča naklonjena slovenskemu kandidatu Franju Thalerju. Z župansko funkcijo so Slovenci vendarle ohranili odločujoč vpliv v občini, kar so izkoristili tudi pri popisu prebivalstva 1910. Judson se tako moti, ko navaja, da je število prebivalstva s slovenskim občevalnim jezikom pri štetju leta 1910 naraslo kljub temu, da je bila občina v nemških rokah.

¹⁶ Štajerski državnozborni poslanec Lavoslav Gregorec je na seji državnega zbora 3. maja 1888 med drugim poudaril: »Germanizacija je resnično proti vsakršni religiji, morali in humanosti. Je tudi v nasprotju s programom te vlade.« Prim.: SPSHAR, X. Sesija, 225. seja, dne 3. 5. 1888, str. 8234.

Šentilju pred prvo svetovno vojno močno nacionalno polarizirano.¹⁷ Na slovenski in tudi nemški strani so pred volitvami natančno vedeli, kdo je njihov podpornik in kdo njihov nasprotnik. Že veliko pred razpisom volitev so razpolagali s podrobnim katastrom volilcev in so z različnimi mahinacijami, ki jih je dopuščal volilni sistem, poskušali okrepiti svojo volilno bazo. Ob izenačenem razmerju sil se je boj med obema strankama res vnel za glasove nekaj ljudi, ki so očitno na obeh straneh veljali za »omahljivce«, toda število takšnih dvoživk (»in-between people«), ki so se obnašali v skladu z lastnimi eksistenčnimi potrebami (koristimi), ni bilo tako visoko, kot bi sklepali iz splošnega stokanja nacionalističnega časopisja nad domnevno nacionalno mlačnostjo.

Kot dokaz, da se nacionalizem med kmečkim prebivalstvom ob jezikovni meji ni pretirano »prijel«, Judson navaja tudi krepitev političnega vpliva »Štajerc-Partei«, kot so se neformalno imenovali »pristaši« leta 1900 na Ptujju ustanovljenega lista Štajerc. Volilni uspehi »stranke Štajerca« na različnih volitvah naj bi dokazovali, da je v desetletju pred prvo svetovno vojno vedno več ljudi podpiralo idejo mirnega sožitja med nemškim meščanom in slovenskim kmetom, ki jo je v visoki nakladi razširjal časopis Štajerc, kar naj bi spet dokazovalo, kako močan je bil odpor do nacionalizma. Toda, ali lahko štajercijanstvo res interpretiramo zgolj in edinole v Judsonovem smislu? Le če spregledamo, da je bilo – kot ideologija in politično gibanje – v službi ciljev nemške nacionalistične politike.

Vsebina lista, ki poziva k starodavni slogi med nemškim meščanom in slovenskim kmetom, opozarja na klerikalni in konservativni značaj slovenske narodne politike ter na njeno (jugo)slovansko usmeritev, ki da je uperjena zoper obstoj monarhije, kaže, da štajercijanstvo ni bilo naperjeno proti nacionalizmu in narodni ideji kot taki, ampak si je v prvi vrsti prizadevalo za diskreditacijo narodno-političnih ciljev slovenske (klerikalne) politike. Njegov prvi naslovnik je bil slovenski kmet, ki mu list v celoti in popolnoma priznava njegovo nacionalno identiteto, četudi nanj gleda z nemškega paternalističnega stališča. Štajerc mu direktno ne govori, naj se odreče svoji nacionalni pripadnosti in jeziku, ampak ga zgolj prepričuje, naj ne podpira pogubne klerikalne in jugoslovansko usmerjene politike slovenskih »prvakov«, ki da je uperjena zoper obstoj Avstrije in njegove ekonomske in vsakršne koristi. Namen tovrstne stigmatizacije slovenske politike pa je bil vendarle jasen in očiten: v nacionalnem spopadu okrepiti nemške pozicije. Šlo je za preišljeno taktiko, s katero se je nemški liberalizem že od obnove ustavnega življenja poskušal zoperstavljati slovenskemu nacionalnemu gibanju na podeželju¹⁸

¹⁷ Prim.: Janez Cvirn, Volilne mahinacije ob severni meji pred prvo svetovno vojno, v: ČZN, n. v. 29, 1993/1, str. 93–99.

¹⁸ Že v času taborov so nemški ustavoverci zoper slovensko gibanje nastopili z organizacijo protitaborov (1869) in listom Slobodni Slovenec (1870/71), ki je poudarjal slogu med nemškimi meščani in slovenski kmeti, nasprotoval programu zedinjene Slovenije s poudarjanjem štajerske regionalne zavesti, slovensko narodno gibanje pa etiketiral kot klerikalno in (jugo)slovansko usmerjeno. Zgodba se je ponovila v prvi polovici osemdesetih let, ko je celjski odvetnik dr. Eduard Glantsschnigg v Celju začel izdajati list Kmetski prijatelj (1882–1884) in ustanovil Spodnještajersko napredno društvo (1883). Toda epizoda s Kmetskim prijateljem je bila kratkotrajna, saj je Slovenskemu društvu s sedežem v Mariboru uspelo politični vpliv nemške stranke omejiti na mesta in trge.

in ki jo je ustanovitelj lista Štajerc Josef Ornig leta 1900 formuliral nekako takole: 40.000 spodnještajerskih Nemcev v frontalnem spopadu s 400.000 Slovenci ne more računati na zmago, zato je treba ubrati drugačno taktiko. Ne smemo se boriti proti Slovencem kot narodu, ampak le proti slovenskim prvakom, ki vodijo napačno politiko. Na ta način bomo oslabili moč slovenske politike in se po ovinku približali ciljem nemške. Ne s palico, ampak s prijazno besedo in prepričevanjem bomo Slovence pripravili, da se prostovoljno podredijo nemškemu vodstvu.

Nobenega dvoma ni, da je omenjena taktika prinesla določene uspehe. »Stranka Štajerca«, ki se je 1907 formalno organizirala kot Napredna zveza, je z izrabljanjem napak v narodni stranki, s kritiko klerikalizma in opozarjanjem na (jugo)slovansko orientacijo ter domnevne veleizdajalske namene slovenske politike v resnici uspela pritegniti del kmečkega prebivalstva, da je na različnih volitvah oddajalo glasove za njene kandidate. (Samo v letih 1900–1906 so se štajercijanci udeležili 25 občinskih volitev in zmagali v 15 občinah). Toda velika večina tistih, ki so na volitvah oddajali svoje glasove za Štajerc-Partei, tega vendarle ni počela iz notranjega prepričanja, ampak pod težo eksistenčne prisile. Konkreten pogled na stebre štajercijanske organizacije (poleg Josefa Orniga npr. Franz Wratschko, posestnik iz Orehovca, Ludvik Kresnik, posestnik v Črešnjevcih, Janez Wisenjok, posestnik s Sloma, Peter Zadravec, posestnik iz Loperšic pri Ormožu, Jožef Janežič iz Bizeljskega itd.) pokaže, da gre za vplivne lokalne veljake, od katerih je (materialno) odvisno precejšnje število ljudi, ki zato na volitvah (zlasti na lokalnih, ki so javne) glasujejo za kandidate stranke Štajerca. Naraščanje števila štajercijanskih glasov pri državnozborskih volitvah po letu 1907 pa je v največji meri posledica razširitve volilne pravice na nižje sloje prebivalstva, ti pa so bili (kot npr. viničarji v Slovenskih goricah in Halozah) pogosto prav suženjsko odvisni od svojih nemških delodajalcev. Skratka: kot je za »nemško usmerjene« Slovence na Koroškem ugotovil Janko Pleterski,¹⁹ tudi štajercijanstva ne moremo odpraviti z ocenami tedanjega slovenskega nacionalizma, češ da gre za narodne odpadnike, renegate, nemškutarje, ljudi brez nacionalne zavesti. Da so Slovenci in ne nekakšni Štajerci, je konec koncev priznaval tudi Štajerc. Veliko bolj se nam kažejo kot rezultat premišljenega političnega inženiringa, ki je počival na razmerjih ekonomske odvisnosti in je na dolgi rok vodil v resnično asimilacijo.

Tudi v sklepnem poglavju, v katerem na kratko oriše dogajanje na »jezikovnih mejah« med prvo svetovno vojno in po njej, Judson nadaljuje s pomanjkljivo argumentacijo svoje temeljne teze. Glede na tematiko je vendarle nekoliko nenavadno, da pri prikazu nacionalnih razmer na Spodnjem Štajerskem med prvo svetovno vojno niti z besedico ne omeni, da so vojaške oblasti na Spodnjem Štajerskem samo med julijem in koncem novembra 1914 aretirale in zaprle 951 Slovencev – in to v veliki meri zgolj na podlagi denunciacij njihovih nemških sokrajanov. (Ali omenjeno dejstvo izpušča zato, ker ne govori v prid njegovi tezi ali zaradi drugih razlogov,

¹⁹ Janko Pleterski, Narodna in politična zavest na Koroškem. Narodna zavest in politična orientacija prebivalstva slovenske Koroške v letih 1848–1914, Ljubljana 1965, str. 205–242.

lahko samo ugibamo).²⁰ Oris dogajanja v Mariboru in na Štajerskem ob razpadu Avstro-Ogrske pa kaže povsem nezadostno poznavanje problematike.²¹ Le od kje mu npr. ideja, da so Maribor, Celje in Ptuj na začetku novembra 1918 zasedle enote »slovenske milice« iz Ljubljane? In kako je mogoče, da ukrepe slovenske narodne vlade zoper Nemce ob koncu leta 1918 in v letu 1919, četudi jih je usmerjal »etos maščevanja«, označi kar za »obliko nacionalnega ali etničnega čiščenja«?

Nobenega dvoma ni, da si je Judson v knjigi zastavil pomembno vprašanje, ki mu zgodovinarji pri obravnavi nacionalnih problemov v Habsburški monarhiji ni namenilo dovolj pozornosti, toda očitno se je (vsaj kar se tiče Spodnje Štajerske) zadovoljil le z odgovori, ki jih lahko srečamo v nemških nacionalističnih publikacijah iz časa pred prvo svetovno vojno in med obema vojnoma. Kljub domnevno kritičnemu branju virov je vse prevečkrat enostavno prevzel način razmišljanja tedanjih nemških nacionalistov. Ne glede na to pa nudi Judsonova knjiga veliko nastavkov za podrobnejše raziskave strategij nacionalizmov in uspehov nacionalistične mobilizacije množic.

²⁰ Prim.: Janko Pleterski, *Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914–1917*. Poročili vojaške in vladne komisije. Viri I., Ljubljana 1980; isti, *Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914–1917*. Priloge poročilom vladne komisije (izbor), Viri II., Ljubljana 1982; Martin Moll, *Österreichische Militärgerichtsbarkeit im Ersten Weltkrieg – ‘Schwert des Regimes’?*, v: *Mitteilungen des Steiermärkischen Landesarchivs* 50/51, 2000/2001, str. 301–355; isti, *Erster Weltkrieg und Politische Justiz in Österreich-Ungarn*. Empirische Befunde aus der slowenischen und deutschsprachigen Steiermark, v: *Zbornik Janka Pleterskega*, ur. Jurij Perovšek in Oto Luthar, ZRC SAZU, Ljubljana 2003, str. 253–284; Martin Moll, Filip Čuček, *Duhovniki za rešetkami/Priester hinter Gittern*, Viri 22, Ljubljana 2006; Martin Moll, *Kein Burgfrieden. Der deutsch-slovenische Nationalitätenkonflikt in der Steiermark 1900–1918*, Innsbruck–Wien–Bozen 2007.

²¹ Medtem ko je pri prikazovanju razmer na območju Šumave uporabljal tudi češke vire in literaturo, je spodnještajersko problematiko obravnaval le na podlagi nemških nacionalističnih virov. Kljub kritičnem branju je v svoje formulacije prevzel marsikatero oceno tedanjega nemškega nacionalizma. Pomanjkljivo poznavanje spodnještajerskih razmer se med drugim kaže tudi v napačnem pisanju krajevnih imen. Ptuj ves čas piše kot Ptui, Cirknice kot Curknice, Ziljsko dolino (Gailthal) na Koroškem prevaja v Gai valley, Slovenske gorice pa navaja le v nemški obliki Windische Bühel. Ptuj naj bi ležal celo ob reki Savi (str. 238).